
Angelos Baš
Jovan Cvijić o Slovencih

Jovan Cvijić (1865-1927) je bil utemeljitelj sodobne srbske geografije in etnologije, ki je bila zlasti antropogeografsko usmerjena. Tema vedama je za čas od konca 19. stoletja pa vsaj do 70. let 20. stoletja vtisnil svoj pečat. Svoje antropogeografske raziskave je povzel v knjigah *Balkansko poluostrovo i južnoslovenske zemlje I*, Zagreb 1922, II, Beograd 1931. Knjigi obsegata zvečine etnološko podobo navedenega ozemlja, ob tem pa razmeroma malo obravnavata duhovno kulturo. V knjigah je beseda tudi o Slovencih, vendar ne na enem mestu, ustrezno piščevi geografski razčlembi Balkanskega polotoka, na neredkih mestih pa je Cvijić v knjigah tudi natresel posamezne nادرbnosti iz etnologije Slovencev. Ne glede na premalo strnjena izvajanja o Slovencih sta bili knjigi vse do l. 1960, tj. do izida B. Drobnjakovića *Etnologije naroda Jugoslavije I*, Beograd 1960, edino besedilo, ki je pri Srbih v upoštevanja vredni meri spregovorilo o etnologiji Slovencev.

Cvijić je imel del Slovencev za prebivalce Balkanskega polotoka, kakor ga je pojmoval v geografskem pogledu. Kajti severozahodna meja Balkanskega polotoka naj bi po njegovem mnenju potekala od izliva Kolpe po dolini Save navzgor skozi ljubljanski bazen do zveze dinarskega sistema z Alpami, na zahodu pa naj bi bila njegova meja Soča. Severna meja Balkanskega polotoka naj bi bili po Cvijiću Sava vzhodno od izliva Kolpe in Donava do Železnih vrat (nav. delo I, str. 5 d). Kot etnologu mi ni mogoče zavzeti stališče do omenjene geografske razmejitev Balkanskega polotoka na severozahodu in zahodu. Vsekakor pa je na dlani, da je ta razmejitev v etnološkem pogledu hudo zgrešena, saj prišteva od slovenskega ozemlja k Balkanskemu polotoku del alpskega in osrednjeslovenskega etnološkega območja in pa sredozemsko etnološko območje! Navedena slovenska etnološka območja so popoln tujek med drugimi etnološkimi območji v Jugoslaviji in naprej na evropskem jugovzhodu.

Pri obravnavi antropogeografije oziroma etnologije Balkanskega polotoka je Cvijić izhajal iz predpostavke, da so Južni Slovani en narod (»narodno jedinstvo«): »Naša narodna enotnost ne sloni samo na prvotni sorodnosti naših plemen; poleg tega ne sloni samo na enem, srbsko-hrvaškem knjižnem jeziku in do neke mere na skupnem slovstvu, kakor se po navadi misli. Pred skupnim knjižnim jezikom je bila dolga

perioda etničnega in etnobiološkega izenačevanja in stapljanja v turški in beneški dobi. In zato ima narodna enotnost globlje podlage, prave narodne podlage, in je posebej na metanastazijskem območju dosti trdnejša, kakor se zdi po nekaterih današnjih pojavih« (nav. delo I, str. 237). Na Cvijičevem zemljevidu, ki kaže civilizacijske cone Balkanskega polotoka, je slovensko ozemlje praviloma predstavljeno kot ozemlje t.i. patriarhalnega režima in srednjeevropskih vplivov, podobno kakor večina hrvaškega ozemlja, medtem ko je skoraj vse drugo jugoslovansko ozemlje označeno kot ozemlje s prevladujočim patriarhalnim režimom (nav. delo I, str. 144).

Cvijič je marsikdaj, se pravi nedosledno, štel Srbe in Hrvate za en narod. Nekaj primerov: govoril je o Srbo-Hrvatih (nav. delo I, str. 27, 29, 149, 222, 257, nav. delo II, str. 9 d, 65, 69, 73, 89 d, 100 d, 235, 239), o srbsko-hrvaškem narodu (nav. delo I, str. 134), zanj je bila dubrovniška republika »srbsko-romanska«, v njej se je razvilo »srbsko-hrvaško slovstvo« (prav tam, nav. delo II, str. 101) in po njegovem mnenju so imela »mesta, hišni tip in način življenja« ob Jadranu »v poglavitnem beneški pečat na srbsko-hrvaški podlagi« (nav. delo I, str. 149)!

Vendar po Cvijiču na Balkanskem polotoku ne živijo narodi, temveč plemena: Slovenci, Srbo-Hrvati in Bolgari; drugih ni poznal, ne Črnogorcev ne Makedoncev ne Albancev (nav. delo I, str. 255, nav. delo II, str. 9d). Jeziki teh plemen se od Ljubljane do Soluna in od Soče do Črnega morja neobčutno (»neosetno«) razločujejo (nav. delo II, str. 9). »Istovetni ali zelo podobni« pa po njegovem mnenju niso samo jeziki teh plemen, temveč tudi njihove »temeljne šege in ljudska pojmovanja, na oboje je manj vplival poznejši razvoj« (prav tam). Po Cvijičevi sodbi govorijo Slovenci kajkavsko narečje, to narečje govorijo tudi Hrvati v zagrebškem, varaždinskem in križevskem okrožju. »Kajkavsko narečje se je še dobro ohranilo na Kranjskem, v tržaški okolici, na Štajerskem in Koroškem« (nav. delo II, str. 10). Nadalje so »poleg jezika enake temeljne psihične poteze pri Srbo-Hrvatih in Slovencih« (prav tam)!

Cvijičeva predpostavka o »narodni enotnosti« prebivalcev Balkanskega polotoka je napačna. To so samostojni narodi, h katerim je treba prišteti tudi Makedonce in Albance, če ne še Črnogorcev. Južnim Slovanom ni mogoče brati slovenskega, srbsko-hrvaškega, makedonskega in bolgarskega slovstva brez posebnega znanja teh jezikov; ti se torej ne razločujejo le »neobčutno«. Albanščino ob tem seveda izpuščamo. Prav tako nikakor ne drži, da so bile pri Južnih Slovanih »temeljne šege in ljudska pojmovanja« »istovetne ali zelo podobne«. Jezik, ki ga govorijo Slovenci na Kranjskem, v tržaški okolici, na Štajerskem in Koroškem, je resda kajkavščina, vendar v tem primeru ne kaže, kakor Cvijič, govoriti o kajkavskem narečju. In ne morem razumeti, kako je lahko nastala sodba, po kateri naj bi bile psihične poteze enake pri Slovencih in pa pri Srbih in Hrvatih (in drugih južnih Slovanih?), ko v vsakdanjem življenju že prvi medsebojni stiki spričujejo v tem pogledu pomembne razločke.

Cvijičeva predpostavka o »narodni enotnosti« Južnih Slovanov je treba zavreči tudi še zavoljo popolnoma nesprejemljive razlage njenih začetkov. Takole piše Cvijič: »Ta plemena so se med seboj poznala in začela čutiti, da sestavljajo nacionalno celoto, zlasti od začetkov turške invazije v 15. stoletju in po velikih migracijah. Tedaj se je razvila zavest o nacionalni enotnosti« (nav. delo II, str. 10).

Napačni Cvijičevi predpostavki o »narodni enotnosti«, na njeni podlagi sta bili oblikovani obravnavani knjigi, je v tistem delu, ki zadeva Slovence, botrovalo prav pomanjkljivo znanje. Kajpada velja to tudi za uporabo navedene predpostavke, in sicer tako v posameznih nadrobnostih kakor v preglednejših izvajanjih o Slovencih. Začnimo s pretresom nadrobnosti. V njih so naslednje napake.

V navedenih knjigah in tudi sicer je Cvijič zmerom uporabljal za kras in Kras nemško besedo Karst, ne da bi bil omenil tudi slovensko besedo za oba pojma. Cerknica je bila zanj Cirknica in Cirknice (nav. delo I, str. 94, nav. delo II, str. 228). Za

snuči je poznal samo norveško oziroma nemško ime ski, ne pa tudi slovenskega imena smuči in očitno tudi ne ustrezne priprave pri nas (nav. delo I, str. 95). Nadalje ni poznal države karantanskih Slovencev (nav. delo I, str. 132 d). Ali so se italijanizirani istrski Slovenci v resnici v 19. in na začetku 20. stoletja »nacionalno zavedli« in se »vrnili svoji narodnosti«, kakor je zapisal Cvijić (nav. delo I, str. 254)? Podobno je Cvijić sodil o »mnogih, skoraj germaniziranih Slovencih«, ki da so se v 19. stoletju »vrnili svoji narodnosti«; to naj bi bil eden od razlogov za pogostne nemške priimke pri Slovencih (!) (nav. delo I, str. 257). Poglavitni dejavnik za nemške priimke Slovencev je bila njihova celotna uprava, ki je do konca avstroogrške monarhije l. 1918 delovala večinoma v nemščini. Neodpustno je Cvijić razlagal Vodnikovega Zadovoljnega Kranjca kot pričevanje o tem, češ da so bili Slovenci dotlej, tj. do prehoda 18. v 19. stoletje, »zmerom zadovoljni« in z malim zadovoljni«?! (prav tam).

K sredozemskim mestom je Cvijić deloma prišteval tudi Postojno in Vrhniko (nav. delo I, str. 296), kar je nadaljnja napaka. Napačno je tudi njegovo mnenje, po katerem naj bi sredozemska hiša segala na Slovenskem od Postojne v določenem obsegu še proti severovzhodu, in sicer do Ljubljanske kotline (nav. delo I, str. 347). Na sliki, ki kaže kmečko hišo v Bohinju (nav. delo I, str. 344), naj bi bili razvidni vzhodnoalpski vplivi. Toda tukaj ne gre za vplive iz Vzhodnih Alp, ta hiša je sama zase izraz vzhodnoalpskega geografskega ali naravnega okolja, v katero neposredno sodi ves Bohinj in še dobršen del slovenskega ozemlja!

Nezaslišano je, da je Cvijić uvrstil v t. i. dinarski tip Gorenjca Jerneja Kopitarja, vzhodnega slovenskega Štajerca (Panonca) Franca Miklošiča (pisal ga je Miklošič) in Gorenjca Franceta Prešerna (pisal ga je Prešern) (nav. delo II, str. 32)!!! Kdor more, naj razume. In če pravi Cvijić o prebivalstvu tržaškega Krasa in kraškega Kranjskega, da sodi k prebivalstvu »skoraj vseh območij, ki jih obsega razvodje med izlivom reke Donave in Jadranskim morjem« in da so »prebivalci teh dežel (se pravi tudi tržaškega krasa in kraškega Kranjskega) dinarski staroselci ali doseljenci z vzhoda« (nav. delo II, str. 86), se zastavlja vprašanje, na podlagi katerih virov je prišel do slednje trditve in na kolikšen del prebivalstva z navedenih ozemelj naj bi se ti viri nanašali.

Sočo je Cvijić imenoval Sočo, pa tudi (fonetično) Izonco (nav. delo II, str. 9), Pohorje (fonetično) Baher (nav. delo II, str. 229). Kuripečiča je pisal Kuripešič (nav. delo II, str. 71). Ilirske province naj bi bile po Cvijiću »obsegale Kranjsko, slovenske dele Štajerskega in Koroškega, Trst, Dalmacijo in zahodno Hrvaško« (nav. delo II, str. 12). V resnici pa so Ilirske province (1809 do 1813) obsegale »zahodno Koroško (Beljaško okrožje), Goriško, Trst, Kranjsko s Pazinsko grofijo, civilno Hrvaško, Vojno krajino med Savo in morjem, Dalmacijo in Istro«; l. 1810 sta jim bila priključena še deželno-sodna okraja Lienz in Sillian na Tirolskem (B. Gr. [B. Grafenauer], Ilirske provincije, v: Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1960, str. 337). In Bela krajina ne leži južno od Ljubljane, kakor je trdil Cvijić, in je ne smemo, kakor on, istiti s kraškim kranjskim ozemljem (nav. delo II, str. 228).

Predvsem pa je v navedenih knjigah Cvijić objavil dvoje preglednejših izvajanj o Slovencih. Prva od teh izvajanj pripovedujejo o naseljevanju v slovenske kraje z jugovzhoda pred Turki. Ob tem je treba pripomniti, da je Cvijić imel slovensko ozemlje za t. i. ametanastazijsko območje, tj. za območje, na katero so se od drugod malo naseljevali, tako da je na njih povečini šlo za krajevne ali notranje selitve (nav. delo I, str. 168). Omenjena izvajanja se glasijo v povzetku takole.

Obravnavana naseljevanja so bila usmerjena na Slovensko Štajersko, Kranjsko, tržaško okolico in nekaj tudi v Gorico (nav. delo I, str. 160). Nadrobneje. V Beli krajini, ki jo je Cvijić nenatančno istil z »Južno Kranjsko«, so se naseljevali predvsem okoli Metlike, Črnomlja in Vinice in so se ohranili v Bojancih in Marindolu. Poleg tega so prodrli do Ljubljane, Ptuja, Maribora; na Dravskem polju se po teh naseljenicah imenuje

vas Skoke (nav. delo I, str. 163, 231). V teh primerih je prišlo do mešanja domačega in priseljenega prebivalstva (nav. delo I, str. 215). To je razvidno iz zadevnih priimkov zlasti na Dravskem polju, v Slovenskih goricah, na Ptujju in v Radgoni. Začetki tega naseljevanja naj bi bili na Slovenskem Štajerskem segali v prvo polovico 15. stoletja, se pravi v čas celjskih grofov, povečini pa je to naseljevanje potekalo v 16. stoletju (nav. delo I, str. 231 d). Cvijić je sodil, da se je s srbskim naseljevanjem na Slovenskem Štajerskem v 16. stoletju »znatno okreplil slovanski element« (nav. delo I, str. 232).

Naj ta spoznanja najprej dopolnimo s posnetkom dosedanjih raziskav o gornjih vprašanih, kakor ga je prispeval Pavle Blaznik. Prvo naseljevanje v naše kraje z jugovzhoda sega v drugo (ne v prvo) polovico 15. stoletja. Največ teh prebežnikov je prišlo v 16. stoletju. Zvečine so se naselili »v Beli krajini, spodnji dolini dolenske Krke in okoli Novega mesta, na Dravskem polju pri Ptujju, okoli Ljutomera, ob zgornji Kolpi, na Notranjskem in na Krasu vse do Trsta in furlanske meje. Posebna skupina prebegov, ki jih viri imenujejo Uskoke, Skoke ali Vlahe, je v veliki meri zasedala puste kmetije, in to predvsem v Gorjancih ... Prebegi so se v prvi kolonizacijski fazi naseljevali v veliki meri kot poljedelci, pozneje pa kot izraziti živinorejci« (P. Blaznik, *Kolonizacija in populacija od 16. do srede 18. stoletja*, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I [Agrarno gospodarstvo]*, Ljubljana 1970, str. 90).

Glede priimkov, ki naj bi po Cvijiću na Slovenskem Štajerskem spričevali srbsko naselitev, je treba pripomniti, da ne gre k njim prišteti vseh priimkov na ič, temveč samo tiste, ki jih nedvoumno kaže označiti kot srbske. Priimek Lah je na Slovenskem lahko dobil tudi romanski nosilec. Priimek Oman ne govori o naseljencu z jugovzhoda, ker je njegova prvotna oblika Homan (nav. delo I, str. 231 d).

Če je Cvijić, kakor je bilo rečeno, sodil, da so srbski prebežniki na Slovenskem Štajerskem v 16. stoletju znatno okreplili tamkajšne slovansko prebivalstvo, ni s tem povedal ničesar natančnejšega, saj ni na voljo natančnejših podatkov o številu teh naseljencev. Vrh tega se ob omenjeni sodbi zdi, da gre tukaj za projekcijo razmer iz Cvijićevega časa, torej iz konca 19. in začetka 20. stoletja, v 16. stoletje. In če Cvijić s srbskim naseljevanjem na Slovenskem Štajerskem v 16. stoletju posredno razlaga podobnost v narečjih Slovenskega Štajerskega in »srbsko-hrvaškega ljudstva panonskega tipa«, manjkajo tej razlagi dokazi, prav kakor manjkajo dokazi njegovi razlagi o bližnji karakterologiji obeh navedenih skupin prebivalstva (nav. delo I, str. 231).

Drugo od Cvijićevih preglednejših izvajanj o Slovencih zajema njegova poglobljena spoznanja o nas. Vse Slovence je v nasprotju s svojo razmejitevijo Balkanskega polotoka uvrstil v t. i. panonski tip. Tudi Kraševce, ki jih je, kakor je bilo povedano, na drugem mestu uvrstil v t. i. dinarski tip, vendar je hkrati pripomnil, da se Kraševci »v določenem pogledu razločujejo od drugega dinarskega prebivalstva, zlasti zavoljo stoletnih vezi s srednjeevropsko civilizacijo. Dobili so posebne lastnosti, po katerih se približujejo panonskemu tipu« (?) (nav. delo II, str. 17).

Cvijić je najprej opisal geografijo Slovenije (nav. delo II, str. 228 d) in ob tem zagrešil spodrseljaj, ko je Trbovlje in Zagorje postavil »južno od Celja« ne jugozahodno od Celja. V odstavkih o zgodovini Slovencev je trdil, da naj bi bili Slovenci sprejeli »katoliško vero« kmalu po naselitvi (nav. delo II, str. 231). V krščanstvu pa je prišlo do razkola med katoliško in pravoslavno cerkvijo l. 1054. Zadnje ustoličenje v slovenščini na Gosposvetskem polju je bilo l. 1414, ne »sredi 15. stoletja« (prav tam). Veliki slovensko-hrvaški kmečki upor je vodil Matija Gubec, ne Matija Gubac (prav tam). Izročilo o Matiju Gubcu je Cvijić zamenjal z izročilom o kralju Matjažu, sicer ne bi bil napisal: »Po izročilu Matija Gubac ni mrtev, temveč so bili on in njegova vojska živi pokopani med gorama, ki sta se nad njimi zaprli. S preostalimi starešinami sedi za velikansko kamnito mizo. Njegova brada počasi ovija vso mizo, ko pa jo bo ovila devetič, se bosta

gori razprli in Matija Gubač se bo s svojo vojsko zbudil in za zmerom osvobodil kmete« (prav tam)?! Dobesedno tako je natisnjeno.

Neverjetna zmota je prav tako Cvijićev stavek: »Slovenci so poleg alpskega Krajskega naselili tudi velik del civilnega Hrvaškega (varaždinski, zagrebški in križevski okraj) in Slavonije, kjer so se pomešali s starim hrvaškim prebivalstvom« (prav tam). Kakor da ne bi bilo o tem nikakršnega zgodovinskega slovstva, v katerem ni besede o slovenski naselitvi na Hrvaškem!

Značilen zgled črno - belega in zato oporečnega določanja nekega pojma je Cvijićeva označba o vlogi Cerkve v avstroogrski monarhiji in tako tudi pri Slovencih po eni strani in pri Srbih po drugi strani. »V Avstro-Ogrski je bila dinastija isto kakor država. Vojska, uradništvo in duhovščina so bili samo njeni organi ... S srednjeveškim pojmovanjem države je bila neposredno povezana velika moč katoliške Cerkve, edine državne Cerkve v Avstro-Ogrski. Avstrijski klerikalizem je bil po naravi konservativen in je postajal, kadar se je ponudila priložnost, zelo napadalen, celo nasilen. Njegovo bistveno prizadevanje je bilo v podrejanju vere in verskih organizacij političnim ciljem monarhije« (nav. delo II, str. 241). Klerikalizem je Cvijić istil s »privržnostjo duhovščini« (nav. delo II, str. 243), ne z izrabo Cerkve v necerkvene, predvsem politične namene. Popolnoma drugačna je bila po Cvijiću vloga srbske pravoslavne Cerkve. »Pravoslavna vera je malone izgubila svojo dogmatsko in cerkveno naravo in je vse bolj privzemala etnično naravo, tako da je postala »srbska cerkev«. Bila je sestavni del ljudskega duha, skoraj tako kakor folklor« (nav. delo I, str. 252).

O »splošnih slovenskih lastnostih« beremo pri Cvijiću: »Zlasti se Slovenci odlikujejo z močno izraženimi organizatorskimi lastnostmi. Zmerom so se odlikovali s posebno sposobnostjo za ekonomska podjetja. V prizadevanjih so trdni in tudi vztrajni. Spoštujejo obstoječe ustanove. Srednja družbena plast je zelo izobražena ... Slovenci so te organizatorske lastnosti, ki so jih prevzeli od avstrijskih Nemcev, uporabljali v boju za neodvisnost. Zdi se, da se to ljudstvo, ki je bilo dolgo pod tujčevo oblastjo in je bil njegov nacionalni razvoj upočasnjen, budi in dokazuje močno odpornost, kakor vzmet, ki se sprosti, potem ko je bila dolgo pod pritiskom. Nenehni boj zoper tujčevo zatiranje je sicer vtisnil poseben pečat mentaliteti vseh panonskih Južnih Slovanov ...« (nav. delo II, str. 241).

Odstavka terjata naslednje pripombe. »Organizatorske lastnosti« ipd. so soznačnica za eno od bistvenih sestavin življenja na višji razvojni stopnji ali v razvitejši družbi. Višja razvojna stopnja ali razvitejša družba se seveda ponaša z naprednejšim gospodarstvom in v zvezi s tem z večjo storilnostjo kakor nižja razvojna stopnja ali manj razvita družba. In ustanove na višji razvojni stopnji ali v razvitejši družbi so v svojem obstoju in delovanju trdne, ne motene ali celo ogrožene. Vse to so bile značilnosti nemških dežel v avstroogrski monarhiji, h katerim je sodilo tudi slovensko ozemlje. V teh deželah je šlo za temeljno enotno razvojno stopnjo ali družbo, tako da ni natančno, kakor Cvijić, govoriti, da so Slovenci prevzeli svoje »organizatorske lastnosti ... od avstrijskih Nemcev«. Tega prav tako ne bi smeli reči za Čehe, ki so v »organizatorskih lastnostih« pogosto ne samo dosegali, temveč včasih tudi presejali »avstrijske Nemce«. Oboji so živeli, poleg drugih, v eni državi ali, bolje, v eni od državnih polovic s temeljno enotno razvojno stopnjo ali družbo, ki pa ni izključevala manjših razločkov med njenimi posameznimi enotami.

Drži, da je »Nenehni boj zoper tujčevo zatiranje ... vtisnil poseben pečat mentaliteti ... Južnih Slovanov« v dvojni monarhiji, vendar moramo ob tem imeti v razvidu različne stopnje raznarodovanja, ki so porajale ustrezne različice v mentaliteti. Slovenci so bili od vseh Južnih Slovanov v avstroogrski monarhiji najbolj izpostavljeni raznarodovanju, vsekakor bolj kakor Hrvati in Srbi, zato v tem pogledu njihova mentaliteta ni bila prav takšna kakor pri Hrvatih in Srbih.

Cvijić je sklenil svoja izvajanja o Slovencih takole. V Ilirskih provincah »je celo izhajal dnevnik v slovenščini. Nacionalno prebujanje pri Hrvatih je močno vplivalo na Slovence, ki se od tega obdobja naprej tesno povezujejo s Srbo-Hrvati. Zelo radi so se šolali in iz njihovih vrst sta izšla največja slovanska lingvisti v prvi polovici 19. stoletja Kopitar in Miklošič in pa pesnik Prešern.

Predvsem ekonomskemu napredku pa se imajo Slovenci zahvaliti, da so prišli k sebi in da so potem prevladali v mnogih mestih, ki so bila dotlej skoraj ponemčena.

Ta ekonomski polet ima številne vzroke. Ker je bila podeželska proizvodnja nezadostna in ker se je prebivalstvo množilo, so se Slovenci usmerili k industriji in svobodnim poklicem. Mnogi so postali uradniki, odvetniki in duhovniki. Nobeno južnoslovansko območje v nekdanji Avstro-Ogrski ni dalo toliko učiteljev, srednješolskih profesorjev in zlasti katoliških duhovnikov. Pouk je bil v nemščini in v nemških šolah, te šole so šele v najnovejšem času zamenjale slovenske. Kakor Čehi so tudi Slovenci prevzeli nemške metode in organizacijo. Ko so se Slovenci začeli prebujati, je to gibanje dobilo največ privrženec med to vojsko izobražencev. Odkar je slovenska duhovščina postala nacionalna, je imela in ima tudi danes precejšno vlogo.

Izseljevanje s podeželja v mesta je zelo ugodno vplivalo na to nacionalno gibanje. Zavoljo napredka industrije, hitrega razvoja mest in graditve železnice v 19. stoletju so se kmetje izseljevali v mesta, v katerih so močno konkurirali italijanskim in nemškim delavcem. Spočetka so prihajali posamič ali v majhnih skupinah, zato so se zelo pogosto ponemčili ali poitalijančili; toda kmalu zatem, ko so bili bolje združeni, so začeli dobivati zaupanje vase in v slovensko stvar. Celó napol ponemčeni ali poitalijančeni meščani slovenskega izvira so se začeli vračati k svoji narodnosti. Spričo tega pritiska so Nemci malone popolnoma izginili iz mest na Kranjskem, zelo pa so se razredčili v drugih slovenskih središčih. Poudarili smo velik napredek Slovencev v Gorici in Trstu. Povsod so se v vse večjem številu pojavljali kot trgovci, podjetniki in bančniki. V vsakem mestu imajo danes zelo močne šolske in ekonomske organizacije. Niso več Kranjci, »zmerom zadovoljni« in z malim zadovoljni, kakor je dejal pesnik Vodnik konec 18. stoletja. Postali so energični, podjetni in borbeni; odločeni so zavzeti prostor, ki jim gre v rodni deželi, in sprejemajo boj z vsemi tujimi elementi. Pri tej rodoljubni nalogi jim je posebej pomagala disciplina, na katero so navajeni. Njihov ekonomski napredek presega podoben napredek pri drugih Južnih Slovanih nekdanje Avstro-Ogrske (hranilnice, kreditne zadruge, razvita podjetja); v nekaterih gospodarskih panogah presegajo tudi Čehé.

Ekonomski napredek in z njim nacionalna zavest sta prodrli skoraj v vsa mesta. Povsod so se ustanovila kmetijska združenja; mnogi listi se ukvarjajo z ekonomskimi vprašanji in z interesi kmetov. Ker ni bilo dovolj šol, ki jih je podpirala država, so Slovenci ustanovili privatna združenja, ki so si prizadevala, da bi se povečalo število šol z državno podporo. Redki so nepismeni. Vsaka slovenska rodbina ima za potrebno, sodelovati pri delu rodoljubnih društev. Knjige, ki jih izdaja književno društvo Matica v Ljubljani, so razširjene povsod.

Čprav Slovenci niso imeli univerze (dobili so jo šele v svoji osvobojeni in razširjeni južnoslovanski domovini) in je bilo zelo omejeno število njihovih srednjih šol, so zelo pogosto študirali na univerzah. Univerzi v Zagrebu in Beogradu sta včasih imeli med svojimi profesorji Slovence. Delujejo tudi na univerzah v Avstriji, celo v Nemčiji.

Ideja južnoslovanske enotnosti je prodrla povsod, celo med kmečke množice. Ni več predstavnikov pokrajinske razdeljenosti. Simpatije za Srbijo so velike in ganljive. Slovenci štejejo Srbijo za svoj Piemont. S strahom so spremljali njene boje za ekonomsko neodvisnost in za osvoboditev svojih rojakov. Neizmerno je bilo njihovo navdušenje v času vojn I. 1913-1914. Celó na Koroškem, na najbolj severni meji slovenskih območij, so avstrijske oblasti I. 1913 zaprle večje število kmetov, ki so odkrito izražali svoje simpatije za Srbijo in zbirali prispevke za srbski Rdeči križ. Kljub vsem preganjanjem in grožnjam med svetovno vojno so Slovenci nenehno izražali svojo nezlomljivo voljo, da bi s Srbi in Hrvati oblikovali neodvisno državo.

Resda Slovenci skoraj nimajo zgodovinskih spomenikov, vendar so popolnoma prežeti z južnoslovansko idejo, kateri so danes najmočnejša podpora. So delovni, zanesljivi, močni in metodični in imajo čut za organizacijo. Pri njih se najdejo enake lastnosti kakor pri Dinarcih ... V osnovi so demokrati. Zavoljo vseh teh lastnosti in zavoljo svojega geografskega položaja so določeni za zelo pomembno vlogo v današnji južnoslovanski državi. V njej bodo najmočnejša industrijska in najbolj zahodna skupina» (nav. delo II, str. 252 d.).

Naveden Cvijićev sklep o Slovencih narekuje vrsto ugovorov. V Ilirskih provincah ni bilo nobenega dnevnika v slovenščini. Slovensko narodno prebujenje je v svojih začetkih starejše od 19. stoletja, kakor bi bilo posredno razvidno iz Cvijića; hrvaški vplivi nanj, ki jih je Cvijić verjetno povezoval z ilirizmom, sodijo v drugo četrtino 19. stoletja, in zanje nikakor ni mogoče reči, da so »močno« vplivali na Slovence. Prav tako je pretirana trditve, da so bili Slovenci »od tega obdobja naprej tesno« povezani s Hrvati (ne s Srbo-Hrvati). Miklošičevo znanstveno delo je povečini nastalo v drugi, ne v prvi polovici 19. stoletja.

Cvijić je le površno poznal temelje in uspehe narodnega gibanja pri Slovencih, od tod mnenja, po katerih so Slovenci v 19. stoletju »prišli k sebi« ali »se začeli vračati k svoji narodnosti« in so bila mnoga mesta na Slovenskem »dotlej skoraj ponemčena«, in pa razlagi za industrializacijo pri nas in za stopnjo organizacije pri Slovencih in Čehih (o slednji je že bilo spregovorjeno). Cvijićeva ocena o »nacionalni« naravi slovenske duhovščine v 19. in 20. stoletju in v zvezi s tem o njeni takratni vlogi je v nasprotju z njegovimi izvajanji o vlogi Cerkve v avstroogrski monarhiji in tako tudi pri Slovencih.

Izseljevanje s podeželja v slovenska mesta v 19. stoletju je seveda ugodno vplivalo na naše narodno gibanje. Ker Cvijić v navedenem sklepu ni omenil ne zadevnih virov ne zadevnega slovstva, ni mogoče preveriti njegove trditve, po kateri naj bi bili kmetje, ki so se v 19. stoletju izseljevali v slovenska mesta, »močno konkurirali italijanskim in nemškimi delavcem«. Iz enakih razlogov se ne dá preveriti tudi Cvijićeva sodba o začetnem ponemčenju in poitalijančenju takšnih slovenskih delavcev, pozneje pa o slovenskem narodnem osveščanju pri njih; ti morebitni dejstvi bi bilo mogoče razložiti iz povezave takšnih delavcev s slovenskim narodnim gibanjem in z začetki slovenske socialne demokracije.

S Cvijićevim mnenjem »Spričo tega pritiska so Nemci malone popolnoma izginili iz mest na Kranjskem« se ni mogoče strinjati. L. 1880 je bilo v Ljubljani po raziskavi Vlada Valenčiča 80,8 % Slovencev, 16,4 % Nemcev in 2,8 % drugih (V. Valenčič, Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880, v: Zgodovinski časopis XXVIII, Ljubljana 1974, str. 317). Ljubljanskih Nemcev je bilo takrat torej skoraj šestina. Približno sedmino nemškega prebivalstva v Ljubljani je za 90. leta 19. stoletja sporočil Ivan Hribar (I. Hribar Moji spomini I, Ljubljana 1928, str. 283 d). Da je Cvijić napačno razlagal Vodnikovega Zadovoljnega Kranjca kot pričevanje o tem, češ da so bili Slovenci dotlej vdani v svojo usodo, je bilo že povedano.

Mikavno bi bilo vedeti, od kod je Cvijić črpal podatke o karakteroloških spremembah Slovencev v njegovem času, kajti navedena sklepna izvajanja, kakor je bilo poudarjeno, žal ne obsegajo znanstvenega aparata. Zdi pa se, da je Cvijićeva kulturna podoba Slovencev v letih kraljevine SHS preveč rožnata. Npr.: »Vsaka slovenska rodovina ima za potrebno, sodelovati pri delu rodoljubnih društev. Knjige, ki jih izdaja književno društvo Matica v Ljubljani, so razširjene povsod.«

Izrecno pristranske so bile Cvijićeve sodbe o razmerju Slovencev do »ideje južnoslovanske enotnosti«. Ta ideja namreč nikakor ni »prodrla povsod«. V resnici je široko prodrla ideja o ločitvi od Avstro-Ogrske, v jugoslovanski državi pa je večina Slovencev odklanjala velikosrbski centralizem, tj. »južnoslovansko enotnost«. Pokrajinska razcepljenost na Slovenskem med svetovnjima vojnoma še ni bila odpravljena. Pars

pro toto se spominjam, kako je iredentistična nemška propaganda pred drugo svetovno vojno na Slovenskem Štajerskem s pridom igrala na karto razcepljenosti med Štajerci, Kranjci in Primorci in požela v tem pogledu ob nemški zasedbi l. 1941 nemajhne uspehe.

»Simpatije za Srbijo« so bile pri Slovencih na splošno velike, toda v čisto določeni smeri. Slovenci so marsikdaj simpatizirali s Srbi kot z majhnim slovanskim narodom, ki se je ponašal z uspehi v balkanskih vojnah in zlasti v prvi svetovni vojni, predvsem pa kot z narodom, ki je s svojo, sicer majhno državo, eno od zmagovalk v slednji vojni, pomenil temeljno sestavino nove južnoslovanske države, v katero so se l. 1918 vključili tudi Slovenci, potem ko so se zavestno ločili od Avstro-Ogrske. Večina Slovencev pa že v Cvijičevem času ni gojila nikakršnih simpatij do velikosrbskega centralizma. Vse to velja tudi za slovensko mnenje, po katerem naj bi bila Srbija za Slovence njihov Piemont. Kar pa zadeva »strah« in »neizmerno navdušenje«, s katerim naj bi bili Slovenci spremljali Srbe v balkanskih in v prvi svetovni vojni, se ta sodba lahko deloma nanaša zlasti na mlade slovenske rodove, nikakor pa ni dopustno takšnega razpoloženja pri Slovencih posploševati.

Ne vem, kako so ravnali koroški Slovenci v svojem razmerju do Srbije l. 1913, pač pa vem iz ustnega izročila, kakor sem ga spoznal na Slovenskem Koroškem v Avstriji v 50. letih, da so ponekod še v tistem času pomnili nasilna dejanja, ki so jih srbski vojaki zagrešili ob sodelovanju pri bojih za Slovensko Koroško po končani prvi svetovni vojni in ki so, poleg vsega drugega, vplivala tudi na to, da je velik del koroških Slovencev ob plebiscitu oktobra l. 1920 glasoval zoper priključitev h kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. - Značilno je, da je Cvijič, kakor vsi Velikosrbi, istil privrženost »ideji južnoslovanske enotnosti« s privrženostjo Srbiji. Zanje sta bila (in sta ostala do današnjega dne) oba pojma v bistvu en pojem.

O »nezlomljivi volji« Slovencev med prvo svetovno vojno, »da bi s Srbi in Hrvati oblikovali neodvisno državo«, naj bo opomnjeno tole. Z majniško deklaracijo l. 1917, ki so jo Slovenci nato množično sprejeli, so se izrekli za državo avstroogrskih Južnih Slovanov v okviru habsburške monarhije. Šele pozneje, se pravi proti koncu prve svetovne vojne, so se številnejši Slovenci odločili za združitev avstroogrskih južnoslovanskih ozemelj s kraljevino Srbijo. Omenjena usmeritev Slovencev pred tem obdobjem še nikakor ni bila množična. Še več: l. 1914 je prenekateri Slovenec obsojal Srbijo zavoljo njene vpletenosti v sarajevski atentat l. 1914, ki je bil po svojih posledicah najpomembnejše teroristično dejanje v svetovnem merilu.

Cvijič ni razložil, kaj je pojmoval z besedami »zgodovinski spomeniki«, ki da naj bi jih Slovenci ne imeli. Po pojmovanju zgodovinskih spomenikov, kakor je splošno sprejeto v Srednji Evropi, da so to torej pisani viri in kulturni spomeniki, ta trditev nikakor ne drži. Pisani viri o Slovencih so vendar na voljo vse od zgodnjega srednjega veka naprej, in to v precejšnjem številu, kulturni spomeniki so od zgodnjega srednjega veka naprej prav tako vse prej ko redki.

O Cvijičevi oceni, po kateri naj bi bili Slovenci »popolnoma prežeti z južnoslovansko idejo«, je bilo posredno že spregovorjeno, tukaj naj bo to storjeno še neposredno. Slovenci so l. 1918 pozdravili svojo novo državo, kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, kot državo, ki jim daje poročstvo za narodni obstoj. Enako je bilo njihovo razmerje do jugoslovanske države še desetletja pozneje, dokler je zanje obstajala potreba po takšni državi. Ob tem pa Slovenci že v Cvijičevem času (in vse do današnjega dne) zvečine niso gojili nikakršnih simpatij do velikosrbskega centralizma, značilnega za notranjo ureditev te države, in so bili zato s svojim položajem v tej državi bolj ali manj nezadovoljni.

Cvijič ni razložil »enakih lastnosti«, ki naj bi jih imeli Slovenci in Dinarci. V etnološkem pogledu so vsekakor lastnosti Slovencev in Dinarcev praviloma izredno

različne. Podobno ni jasno, kaj je Cvijić imel v mislih s sodbo, da so Slovenci »v osnovi demokrati«.

Če na koncu potegnemo pod pričujoči pretres Cvijićevega besedila o Slovencih črto, povzemamo, da natančno odseva predpostavko, na podlagi katere sta bili napisani obe knjigi njegovega dela o Balkanskem polotoku in južnoslovanskih deželah, namreč predpostavko o južnoslovanski narodni enotnosti. Po tej predpostavki, kakor je bilo povedano, na omenjenem ozemlju ni narodov, temveč so samo štiri plemena: Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari, ob tem pa je Cvijić marsikdaj štel Srbe in Hrvate za eno pleme. Z navedeno predpostavko in njeno uporabo v obeh knjigah in v drugih delih, ki jih je napisal v tej smeri, je Cvijić prispeval tehtno sestavino v velikosrbsko ideologijo, ki je potrebovala tudi znanstvene utemeljitve za doseg srbske vodilne vloge na evropskem jugovzhodu. Kajti ob narodni enotnosti prebivalstva na Balkanskem polotoku ali na območjih, ki so po Cvijiću sodila na to ozemlje, bi bili tukaj samoumevno imeli vodilno vlogo Srbi kot daleč najbolj številni in tudi po karakterologiji, kakor jo je videl Cvijić, najpomembnejši narod oziroma pleme. Imenovana sestavina velikosrbske ideologije je bila zlasti zaželeno v novi jugoslovanski državi, saj je bila za velikosrbsko politiko razmeroma učinkovita spricho velikega Cvijićevega ugleda v znanstvenem svetu, podobno pa tudi v širši javnosti.

Če Cvijićeve predpostavke ne sprejemamo, ne sprejemamo prav tako njene uporabe v obravnavanem Cvijićevem opisu Slovencev. Vse prevečkrat je v tem opisu delal silo dejstvom iz slovenske etnologije in širše kulturne zgodovine in jih skušal naravnati na svoje kopito, da bi tudi ob Slovencih dokazal predpostavko o južnoslovanski narodni enotnosti. Posebno izrazito je to storil v izvajanjih o novejšem obdobju slovenske preteklosti in jim s tem dal tudi nedvoumen politični prizvok. Tako je lahko ravnal tudi zato, ker mu je izrecno manjkalo zadostnega znanja o Slovencih.

Avgusta 1991

Zusammenfassung

Jovan Cvijić über die Slowenen

Jovan Cvijić (1865-1928) war der Begründer der modernen serbischen Geographie und Volkskunde, die in erster Linie anthropogeographisch ausgerichtet war. Seine anthropogeographischen Untersuchungen faßte er zusammen in den Büchern: *Balkansko poluostrovo i južnoslovenske zemlje* (Die Balkanhalbinsel und die südslawischen Länder) I, Zagreb 1922, II, Beograd 1931. In beiden Büchern schreibt er auch über die Slowenen; diese Ausführungen werden in den vorliegenden Zeilen besprochen.

Dieser Text zeichnet deutlich die Voraussetzung ab, auf deren Grundlage die beiden angeführten Bücher verfaßt wurden, nämlich die Voraussetzung einer südslawischen nationalen Einheit. Dieser Voraussetzung nach gibt es auf der Balkanhalbinsel keine Völker, sondern nur vier Volksstämme: die Slowenen, die Kroaten, die Serben und die Bulgaren, wobei Cvijić Serben und Kroaten manchmal als ein und denselben Stamm auffaßte. Durch die angeführte Voraussetzung und ihre Anwendung in beiden Büchern und anderen Werken, die er in dieser Richtung verfaßte, steuerte Cvijić zur großserbischen Ideologie, die auch einer wissenschaftlichen Begründung für die Übernahme der führenden Rolle im Südosten Europas durch die Serben bedurfte, ein gewichtiges Element bei. Denn angesichts der nationalen Einheitlichkeit der Bevölkerung auf der Balkanhalbinsel oder in Gebieten, die laut Cvijić zu dieser Region gehören, würde diese führende Rolle den Serben als dem weitaus zahlreichsten und auch der Charakterologie nach, wie Cvijić sie sah, bedeutendstem Volk bzw. Volksstamm selbstverständlich zufallen. Das erwähnte Element der großserbischen Ideologie war vor allem im neuen jugoslawischen Staat

erwünscht, hatte es doch für die großserbische Politik eine verhältnismäßig große Wirkung bei Cvijićs Ansehen in der wissenschaftlichen Welt, ähnlich auch in der weiteren Öffentlichkeit.

Wenn man Cvijićs Voraussetzungen nicht akzeptiert, akzeptiert man zugleich ihre Anwendung in der behandelten Beschreibung der Slowenen durch Cvijić nicht. Allzuoft hat er den Fakten der slowenischen Volkskunde und der weiteren Kulturgeschichte in dieser Beschreibung Gewalt angetan und versucht, sie über seinen Kamm zu scheren, um auch am Beispiel der Slowenen die Voraussetzung von der südslawischen nationalen Einheit zu beweisen. Besonders ausgeprägt tat er das in den Ausführungen über die neuere slowenische Geschichte, wodurch er sie mit einem unüberhörbaren politischen Beiklang versah. Das ist auch eine Folge davon, daß es ihm an den erforderlichen Kenntnissen über die Slowenen fehlte.